

Petar Vlahović

ETNOLOŠKI PRISTUP PROUČAVANJU ETNOGENEZE
- prilog diskusiji -

I. OPŠTIJE NAPOMENE

Ovaj prilog ima pre svega informativni karakter. Cilj mu je da ukaže, koliko je to moguće, na kompleksnost problema, jedan od pristupa u istraživanju i naučni značaj etnološkog proučavanja etnogeneze kao jednog od mogućih pravaca razvoja ljudskih zajednica, počev od njihovih ishodnih pa sve do savremenih oblika.

Treba imati u vidu činjenicu da je kod nas na ovim pitanjima (upotreba etnološkog materijala u proučavanju etnogeneze), relativno malo radjeno, a slično je stanje, koliko mi je poznato, i u etnološkoj nauci uopšte, s izuzetkom novije sovjetske etnološke literature. Zbog toga je, čini mi se, značajno podsetiti i na istraživanja ove vrste koja etnologiji otvaraju širok naučni prostor a uz to imaju i veliki društveni značaj.

II. SHVATANJE ETNOGENEZE

Svi istraživači se uglavnom slažu da je proučavanje etnogeneze težak, naporan i složen posao. Pod etnogenezom se shvata stvaranje, konsolidacija i razvoj određene etničke zajednice, odnosno formiranje nekih antropoloških, lingvističkih i etnoloških specifičnosti. Reč je zapravo o procesu koji se odvija i teče, kroz prostor i vreme, ne samo na osnovi demografske strukture, nego i razvitka društvenih zbivanja, proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa. Drugim rečima, etnogeneza "razmatra nastanak nekog naroda ili etničke zajednice kao rezultat dugog istorijskog procesa u kome su se odrazile kako opšte unutrašnje zakonitosti razvoja pojedinih ljudskih kolektiva tako i raznovrsni međusobni međusobni uticaji, mešanja i premeštanja raznih etničkih zajednica" -

kako se to naglašava (kod reči etnogeneza) u Boljšoj enciklopediji. Proučavanje etnogeneze ne obuhvata samo početni period nastanka neke zajednice već prati i sve dalje etape razvoja etnoloških i drugih specifičnosti. Shodno tome može se izdvojiti više oblika etnogenetskih procesa, na primer, kao što su:

1. Raslojavanje i podela zajednica na nove grupe i narode
2. Integracija bliskih grupa i plemena
3. Asimilacija zavojevača ili pokorenih
4. Stvaranje nove etničke zajednice iz više različitih elemenata, itd.

Prema tome, proučavanje etnogeneze zahteva, zbog svoje specifičnosti, kompleksna istraživanja, odnosno korišćenje podataka raznih srodnih nauka (arheologije, antropologije, lingvistike, geografije, istorije i drugih), jer se samo pomoću njihovih rezultata, udruženih sa etnološkim proučavanjima, može u opštim ortama predstaviti, makar i hipotetično, ovaj krajnje složeni i dugotrajni proces.

O karakteru etničkih procesa u starijim razdobljima može se suditi samo na osnovu posrednih podataka, hipoteza i analogija. Srodnost jezika, sličnost u antropološkim karakteristikama, istovetnost pojedinih kulturnih elemenata, podudarnost u oblicima privredjivanja, sličnost u rodovsko plemenskim nazivima, elementi su koji se obično uzimaju kao svedočanstva o nastanku društva, odnosno kao rezultat međusobnih uticaja ili razgraničenja. Prema tome vodi se računa o svim vrstama izvora, mada oni nisu nikada podjednake vrednosti. Istoričari se, na primer, zadovoljavaju imenom, eventualno mestom i teritorijom boravka dotične etničke grupe, što je za utvrđivanje etnogeneze svakako malo. Antropološki materijal ukazuje na fizičke karakteristike i elemente iz kojih se razvila ili nastala neka zajednica. On otkriva realne istorijske veze, mešanja, migracije, krvno srodstvo ili isključuje ove i druge parametre kao identifikujuće faktore. Ali, i to je daleko od rešenja problema etnogeneze. Arheološki izvori daju jasnu predstavu, kako bi rekao S. A. Tokarev, o kulturnoj hronologiji date teritorije. No, malo daje o tvorcima i nosiocima kulture jer opisuje sastav kulturnih elemenata a ne, ili veoma malo, njihove nosioce. Ne odgovara zapravo

Etnološki pristup proučavanju etnogeneze, ES-EDS IV (1982), 391/397

na to da li su se i u kakvom odnosu međusobno mešali pripadnici pojedinih zajednica, da li su bili srodni, živeli tu ili došli iz bliže ili dalje okoline. Lingvistika se približava rešenju jer je, naročito u ranijim razdobljima, jezik često bio značajan etnološki parametar. Ali, sam za sebe, ni ovaj parametar nije dovoljan da osvetli veoma složene etnogenetske procese odredjenih etničkih zajednica, jer njih karakteriše širok kompleks međusobno povezanih, istorijski uslovljenih i nastalih elemenata, životnih crta, materijalne i duhovne kulture. Shvatiti razvoj neke zajednice, znači - kako ističe Tokarev - treba razjasniti sve te specifičnosti i ustanoviti njihovu genezu i njihov razvoj. Zbog toga etnologija kao nauka koja proučava etničke specifičnosti pojedinih ljudskih zajednica, jedino može dati najpuniju sliku i najiscrpnije rešenje etnogenetskih problema, ali samo u tesnoj saradnji sa napred pominjanim disciplinama.

Sa napred navedenim mišljenjem Tokareva slažu se i drugi istraživači ove problematike. Na primer, J. Bromlej ističe da se u proučavanju etnogeneze "kao objekat uzima etnološka ili etnička grupa", pa tamo gde nema pisanih izvora, "etnografski materijal neposrednih terenskih proučavanja, na osnovu retrospektivne rekonstrukcije (uz pomoć arheološkog i drugog materijala) daje podatke o istoriji takvih zajednica", koje inače naseljavaju manje ili veće istorijsko etnografske areale. Zbog toga je sa problemom etnogeneze tesno povezano proučavanje tradicionalne kulture. Etnogeneza se, dakle, shvata kao "dinamični sistem" koji se odvija tokom celokupne ljudske istorije, u kojoj, kako bi rekao Udaljcov, u kritičnim periodima dolazi i do krupnih promena (pleme sa fratrijama i rodovima u prvobitnoj zajednici, narodnost i narod sa svojom klasnom državom u robovlasničkom i feudalnom periodu, nacija u doba likvidacije feudalizma i razvoja kapitalizma). Prema tome, etnogeneza se može shvatiti kao proces kroz koji dolazi do međusobnog čvršćeg povezivanja odredjenih elemenata u veće kulturne i društvene zajednice. Takva je unutrašnja dijalektika, ovde pojednostavljeno prikazanih etničkih procesa, koji svojim protivurečnostima i neravnomernostima, oblikuju etničku sliku karakterističnu za datu epohu. Medjutim, selishodnom rešavanju ovih problema znatno doprinosi etnološki materijal ukoliko se dobro postavi i analizira. Uostalom, do tog zaključka dolazi i

S.A. Tokarev, u svojoj studiji "K postanovke problem "etnogeneza" (Sov. etnografija 3, Moskva 1949). Po Tokarevu, shvatiti poreklo naroda to ne znači samo istorijski utvrditi njegovo prvo ime ili naći prostor na kome su ranije živeli njegovi preci, ili pratiti evoluciju ostataka starih kultura na sadašnjoj njegovoj teritoriji. To ne znači ni objasniti istoriju jezika na kome on govori ili utvrditi iz kojih se rasnih elemenata razvio određeni narod. Da bi se shvatilo poreklo naroda neophodno je, kako ističe Tokarev, posebno objasniti genezu i razvitak onog kulturnog oblika koji uglavnom karakteriše svaki narod. Taj kulturni oblik je, uključujući i to i jezik i sve istorijske tradicije, ono što razlikuje jedan narod od drugog, što svakom od njih daje individualnost. Problem etnogeneze je, prema tome, da objasni i odgovori kakvo je poreklo ovih elemenata, gde su njihovi istorijski koreni, kako i u kakvim uslovima su se razvili u neku celinu i kako su se oni menjali u toku razvitka odgovarajuće etničke zajednice. To je, po Tokarevu, krug problema koji vodi ka uspešnom rešavanju etnogeneze u kome glavnu reč ima etnologija kao i sve druge discipline koje daju svoj udeo u obradi ovih pitanja.

III. PRISTUPI PROUČAVANJU ETNOGENEZE

Proučavanje etnogeneze do sredine XX veka, kako je to istakao i znalački sumirao S.A. Tokarev, odvijalo se, uglavnom, u tri smera koji se mogu označiti kao: 1. Genealoški princip, 2. Traženje predaka i 3. Ideja pradomovine. Danas se ovome dodaju biološko prirodne i društvene komponente koje ukazuju na unutrašnju srodnost populacija, o čemu svedoče istraživanja francuske antropološke škole (Jerno, Olivije, Šavantre) kao i sovjetskih antropologa (posebno Čeboksarova i Alekseeva).

GENEALOŠKI PRINCIP svodi se "na traženje legendarnog rodonačelnika". Ovakav prilaz se nalazi već kod nekih antičkih pisaca, a u ranom srednjem veku, prožet biblijskim predstavama života i sveta, takodje se nailazi na slično shvatanje o etnogenetskim problemima. Ipak, savremena nauka ovakav pristup svrstava u prednaučno razmatranje veoma složenih pitanja.

Etnološki pristup proučavanju etnogeneze ES-EDS IV(1982), 391/397

TRAŽENJE PREDAKA, po Tokarevu, u obrazlaganju porekla određene etničke zajednice ima nešto naučniji izgled, bez obzira na pokušaje zastranjivanja do kojih je dolazilo u tom pogledu hodom razvoja nauke (poreklo Slovena po Kromeru i Krancu, Američkih Indijanaca po Lafitou, Roma i drugih). Međutim, za razliku od "genealoškog pristupa" predaka, Tokarev smatra da se "teorija predaka" ne može smatrati uvek nepouzdanom i ne treba je odbacivati bez provere. Na primer, "teško bi se moglo bilo šta suprotstaviti protiv dosta ubedljivo dokazane istorijske veze između drevnih Bugara i savremenih Čuvaša, drevnih Alana i savremenih Osetina, drevnih Veneda i kasnijih Slovena, drevnih Albanaca i savremenih Azerbejdžanaca". Ali, kako ističe Tokarev, "neposredna istorijska veza još je daleko od dokaza", jer su "savremeni narodi proizvod dugog i složenog istorijskog procesa". S druge strane mora se voditi računa o tome "da veoma očigledna bliskost savremenog naroda sa drevnim, još veoma malo pomaže za shvatanje njegovog porekla". Najzad, što je veoma važno, "među savremenim narodima nema ni jednoga koji nije mešovitog porekla". Postoje samo narodi koji su se mešali u manjem ili većem stepenu. Zbog toga "objašnjavanje istorijskih veza između savremenih i drevnih naroda ni u kom slučaju ne može zadovoljiti rešenje pitanja njihove etnogeneze", već takvi pokušaji "u najboljem slučaju predstavljaju samo prvi korak ka izučavanju tih pitanja".

IDEJA PRADOMOVINE često se pominje kada se postavlja pitanje porekla određene ljudske zajednice. Uostalom, to se susreće i kod srednjovekovnih pisaca kao jedan od pokušaja da se utvrdi od kada je neka zajednica došla na određenu teritoriju. Ilustrativan primer za to je traženje "pradomovine" u vezi sa pitanjem o poreklu Indoevropljana. Predlaganja su, kako kaže Tokarev, "najrazličitija rešenja ovog pitanja, no sva ona svodila su se u suštini samo na traženje onog mesta na geografskoj karti, otkuda bi bilo moguće na najverovatniji način izvesti pretke indoevropskih naroda". Na karti Evrope i Azije takoreći nije ostalo gotovo ni jednoga slobodnog mesta koje na neki način nije uzeto kao da je baš tu indoevropska pradomovina, pa se na tome uglavnom i završavalo "rešavanje" njihove etnogeneze. Slično se može govoriti i o rešavanju etnogeneze

Petar Vlahović

drugih naroda kod kojih se takodje počinjalo sa traženjem pradomovine.

Sa traženjem pradomovine ukazivano je takodje na razne migracione konstrukcije. Činjeni su mnogi, najčešće uzaludni pokušaji "da se ustanovi put kojim se neki narod preselio iz pradomovine na mesto sadašnjeg obitavanja". Ali, i to je sve zajedno daleko od rešenja etnogeneze odredjene zajednice. Formiranje jedne ljudske zajednice ne može se rešiti samo razmatranjem pitanja o mestu njegovog porekla i premeštanja u prostoru. Problem etnogeneze je zapravo, kako uočava i S. A. Tokarev utvrđivanje elemenata iz kojih je stvorena odredjena zajednica i njena kultura, kao i procesa pod čijim se dejstvom oblikovao i razvijao odredjeni narod. Pri ovome se mora voditi računa i o geografskom momentu, ali mu se ne može u tom pogledu pridavati primarni značaj, jer narod koji se migracijama širi u prostoru ostaje uglavnom isti sem što usputno gubi neke elemente svoje kulture ili pozajmljuje i prihvata dostignuća druge vrste. S druge strane, migracije obično obuhvataju deo zajednice pa se i iz tih razloga ne mogu prihvatiti kao najpouzdaniji dokaz za proučavanje etnogeneze u celini. Moguće je, na primer, da se ovakav deo zajednice, hodom istorije, udalji i oblikuje u novu kategoriju, koja se, po stvorenim vrednostima, bitno razlikuje od matice, iz koje se svojevremeno izdvojila. Iz ovih, kao i nekih drugih razloga, traženje pradomovine, zajedno sa migracionim konstrukcijama koje imaju odredjeni značaj, ipak se ne može uzeti kao jedino i najpogodnije polazište u rešavanju problema etnogeneze. Ovo tim pre ukoliko se ima u vidu da su etničke zajednice promenljive kategorije.

POPULACIONI PRISTUP široko se koristi u proučavanju etnogeneze i to zahvaljujući savremenom razvoju fizičke antropologije. Ne upuštajući se u genezu proučavanja na ovom mestu, dovoljno je istaći da se današnje čovečanstvo uglavnom posmatra kao celina (jedinствена vrsta *Homo sapiens*) sastavljena iz odredjenih populacija koje predstavljaju njenu varijabilnost. Ove manje ili veće zajednice antropolozi nazivaju populacijama koje se razvijaju pod dejstvom i biološke i društvene čovekove prirode.

Etnološki pristup proučavanju etnogeneze, ES-EDS IV (1982), 391/39

Populaciju (grupu - po etnologima), po antropolozima, pored prirodnih činilaca, učvršćuje endogamija (bračne veze), etnička i običajna tradicija. Pored Poljske antropološke škole (centar u Poznanju, na primer), značajan prilog ovom pravcu izučavanja dala je i naša Ljubljanska antropološka škola (Škerlj, Dolinar), zatim Američka (Kreber), Francuska (Jerno, Olivie, Šavantre) i druge, a posebno Sovjetska antropologija, čije je rezultate znalački sumirao i dalje razvio V.P. Alekseev (Istoričeskaja antropologija, Moskva 1979.).

Populacija je (po Alekseevu i drugima) zapravo "osnovna mikroćelija" etnogenetskog procesa koji počinje u izolaciji odredjene zajednice i dalje se odvija pod dejstvom novih činilaca. Pored bioloških faktora (krvne grupe i drugo) populaciju ove vrste karakteriše zatvorenost ili otvorenost koja se ispoljava u jeziku, samosvesti o pripadnosti svojoj zajednici (za razliku od tuđe grupe), približno jedinstvena osnovna ekonomska podloga, stanište, pokućstvo, hrana, odeća, detalji uredjenja i ukrašavanja, narodno stvaralaštvo i drugo što je kao "svoje" iskazano u etnopsihičkom stereotipu. Medjutim, mora se imati u vidu da su i populacije "promenljive kategorije". Sastav svih većih etničkih zajednica to ubedljivo potvrđuje.

Pripadnici jedne etničke zajednice se dele često na veoma male grupe (lokalne zajednice) i to po sopstvenim kriterijumima (socijalna struktura). U tom opsegu javljaju se "pokoljenja", klase, profesionalne i druge grupe, a sve to čini odredjenu zajednicu koja se proučava. Nijedna ljudska zajednica danas (sem veoma retkih izuzetaka) ne predstavlja jedinstvenu srodničku celinu (Dolinar, Čeboksa-rov, Alekseev i drugi). Ako ništa drugo zajednica se u unutrašnjim okvirima deli na "etnografske grupe" koje su razmeštene u prostoru, pa se i zbog toga u njihovom stvaralaštvu uočavaju, pored bliskosti, i odredjene manje ili veće specifičnosti, koje imaju, ne samo populacioni, već, pre svega, etnički značaj, na koji se prilikom proučavanja etnogeneze mora obratiti posebna pažnja.

Prilikom utvrđivanja etnogeneze etnolozi često polaze od etnosa (populacije). To je shvatljivo, mada se pri tome najčešće zaboravlja da je postojanje etnosa relativno kratko, jer se svaka grupa menja (transformiše, raspada, širi itd.) u svom razvoju.

Po Alekseevu, za to da jedna grupa, makar i od desetinu individua, dostigne relativnu jednorodnost samo u jednoj osobini (parametru) potrebno je da prodje oko sto generacija (pokoljenja). "Jednorodnost se dostiže još sporije - kako kaže Alekseev, ukoliko je reč o većem broju parametara u okviru brojnije zajednice. Medjutim, sa sto pokoljenja, a to je da je ostao spolja ne dirnut tri hiljade godina u kontinuitetu, ne može se danas prihvatiti gotovo ni jedan sadašnji narod. Zbog toga, ni jedna zajednica etnička danas, sem malobrojnih izuzetaka, ne predstavlja jedinstvenu "krvnu" srodničku celinu. Svaka od ovih celina nastajala je na osnovu medjusobnih dodira preko orodjavanja i kulturnih prožimanja. Zbog toga ni model populacije, ma koliko bio prihvatljiv, pošto se na ranim etapama razvoja ljudskog društva poklapa sa zajednicama koje se razvijaju po osnovu srodničkih odnosa, ipak nije pogodan za teorijska razmatranja etnogeneze u celini. Bračni krugovi, kao što je dokazao I. Schmidt još 1872. godine, na primer, ne obrazuju izolate zatvorenog tipa, već se medjusobno prožimaju, a ponekad ne poznaju ni rasne ni geografske granice. Takozvani "mešoviti brakovi" danas nisu neobična a ni tako retka pojava.

U stvaranju populacije učestvuju, pored prirodnih, i raznovrsni drugi faktori. U tom pogledu do danas je sakupljen dragocen faktografski materijal koji omogućava svestranija razmatranja ovih pitanja. Na osnovu ovog materijala jasno je da u procesima ovakve vrste izvesnu ulogu ima teritorija, geografska sredina, vreme, zatim društvena organizacija i uz to politička zbivanja.

Teritorija je značajna zbog toga što se svaka ljudska zajednica obrazuje u prostoru. U okviru toga stvaraju se lokalne grupe (varijante, tipovi) koje se mogu izdvojiti, na primer, po materijalnoj kulturi i etničkoj tradiciji.

Geografska sredina može biti od značaja za izolaciju tamo gde je određena zajednica geografskim faktorima odvojena od okoline. Ali, ni u takvim slučajevima ona ne mora biti presudna, jer ne isključuje sve dodire sa širom okolinom.

Vreme ima značajnu ulogu. Ukoliko je jedna grupa duže u izolatu od drugih zajednica, tada će se pojaviti i veće razlike u odnosu na druge zajednice koje žive u njenim bližim ili daljim

Etnološki pristup proučavanju etnogeneze, ES-EDS IV (1982), 391/397

oblastima. Istina, kako ističe Alekseev, istorijske informacije ne pružaju uvek potpune podatke o dužini i intenzitetu izolacije, već se to uslovno ocenjuje. Međutim, antropološki materijal u tom pogledu je sigurniji, pa se u novije vreme zbog toga češće koristi kao dokazno sredstvo (Biologija žitelejeje visokogorja, Moskva 1981.). Čak i u okviru komisija Organizacije ujedinjenih nacija.

Društvena (odnosno socijalna) situacija ima veoma veliku ulogu u procesu etnogeneze. Ona je u tesnoj vezi sa stepenom razvoja ljudskog društva, njegovom demografskom i populacionom strukturom. Socijalni aspekti u etničkom pogledu su veoma raznovrsni. Među njima Alekseev izdvaja: autohtoni razvoj bez ukrštanja sa spoljnim svetom ili sa relativno malim ukrštanjem, preseljavanje u nove uslove života, mešanje sa došljacima ili obrnuto mešanje u toku seoba, uzajamni količinski odnos dva ili više tokova koji se međusobno mešaju i drugo (ekonomski udeo, tradicionalna kultura, lakoća primanja jezika od strane jedne ili druge grupe). Sve ovo, kao i mnogo drugog, utiče na etnogenetske procese i u znatnom stepenu uslovljava njihov oblik. Društveni uslovi ubrzavaju ili usporavaju diferencijaciju i omogućavaju, u pojedinim prilikama, stvaranje odredjenih specifičnosti dotične zajednice.

Politička situacija je takodje jedan od činilaca koji sa svoje strane utiče na etnogenetske procese. Poznata su kretanja stanovništva u istoriji izazvana odredjenim političkim događajima (kolonizacije) o kojima se u proučavanju etnogeneze mora voditi računa.

Modusi etnogeneze, kao što se vidi, mogu biti veoma brojni i raznovrsni. Svaki od njih odražava drukčiji odnos prostornih, hronoloških i socijalnih faktora. Ali, bez obzira na to što se u svakom za sebe ispoljavaju konkretna istorijska zbivanja, ipak se mogu sistematisati, zahvaljujući opštim parametrima, neki osnovni oblici etnogeneze. Među njima su: 1. Modus autohtonog razvoja, 2. Modus etničkog kontinuiteta, 3. Modus migracija i 4. Modus iseljavanja.

Autohtoni modus je uslovljen izolacijom bez spoljnih uticaja. Zbog toga on može, kako uočava i Alekseev, "s punim pravom biti nazvan modusom izolacije koja se odražava kroz socijalne i

geografske uslove". Bračne veze se zaključuju unutar grupe (endogamija). Zahvaljujući tome stvara se vremenom srodnička populacija koja, kroz poseban način života, izgrađuje specifičnu materijalnu i razvija duhovnu kulturu.

Modus etničkog kontinuiteta uslovljen je uglavnom sistemom bračnih veza. Bračne veze se ne ukrštaju, već obrazuju krugove, medju kojima nema reskih granica. "U takvoj strukturi bračnih krugova, kako zaključuje Alekseev i drugi, ne obrazuje se populacija, odnosno teško je govoriti o populacionoj konsolidaciji etničkih osobina i istovremenom oblikovanju odgovarajućih ili bolje rečeno pratećih antropoloških kompleksa". Etnogeneza ovog modusa, dakle, obuhvata u celini "ne rasčlanjenu po lokalnim zonama, svu teritoriju, na kojoj je predstavljen bračni kontinuitet", pa analogno tome može se govoriti i o etničkom kontinuitetu, u kome je podela na grupe ili plemena uslovna. Izražena je, umesto toga, amorfnu celina.

Modus migracija "podrazumeva onaj oblik etnogeneze koji nastaje prilikom preseljavanja naroda ili njegove brojnije grupe na daleka rastojanja i njene medjuuzajamne odnose sa zatečenim stanovništvom". U tom pogledu može se, kako ističe Alekseev, izdvojiti nekoliko varijanti, na osnovu broja migranata i autohtonog stanovništva, kao što su: 1. Preseljenici čine većinu, 2. Podjednak broj migranata i autohtonog stanovništva, 3. Doseljenici predstavljaju manjinu i slično. Svaki ovde pomenuti oblik ima nešto drukčiji tok daljeg razvoja.

Modus iseljavanja podrazumeva proces koji obuhvata pojedinačna kretanja, gde pojedinac ili manja grupa ulazi u drugu etničku sredinu i njenu kulturu. Procesi ove vrste događaju se uglavnom u dodirnim zonama gde se stvaraju prelazne grupe i u kulturnom i u antropološkom pogledu.

IV. ZAVRŠNI OSVRT

Prethodni, makar i najuopšteniji osvrt, izražen kroz shvaćanja i pristupe proučavanju etnogeneze, pokazuje da je istraživanje u ovoj problematici veoma široko i kompleksno polje rada, jer polazi od antropogenetske, biogenetske i istorijsko etničke podloge. Jedino

Etnološki pristup proučavanju etnogeneze, ES-EDS IV (1982), 391/397

se kroz te slojeve, u čemu se većina istraživača slaže, mogu sagledati etnogenetski procesi. "Rasna istorija, paleoetnologija, etnička praistorija i etnička istorija" - sve to zajedno - kako kaže V. Dvorniković, predstavlja etnogenezu. Drugim rečima, u pitanju je čovek, etnos, zemlja, životni milje, socijalna i društvena snaga, u čijim se okvirima odvijaju procesi oblikovanja i homogenizacije određene etničke zajednice.

Ono što etnološki materijal daje za proučavanje etnogeneze, kako naglašava Tokarev i sovjetska etnologija koja je na tome najviše uradila, može se svrstati u tri veće grupe:

1. Sopstvena predanja (etnogoničke legende) određene zajednice o svom poreklu i svojoj prošlosti.
2. Rodovsko plemenski nazivi zajednica i podgrupa koje ulaze u sastav određene etničke kategorije, i
3. Materijalna i duhovna kultura, odnosno analiza njenih elemenata.

Predanja o sopstvenom poreklu su poznat izvor koji se u utvrđivanju etnogeneze najranije počeo koristiti. Na usmenim predanjima zasnivaju se podaci Veda, Biblijske legende i shvatanja antičkih autora o poreklu i prošlosti evropskih naroda, plemena Rima, grčkih plemena, itd. Manje više, redak je narod čije poreklo nije uobličeno u neko predanje. Savremena etnologija raspolaže širokim fondom ovakve gradje o svim narodima sveta. Ovaj izvor, čija se vrednost ne može preuveličavati, često se i nekritički koristi kao polazna osnova. Medjutim, u nekim slučajevima predanja mogu biti i dosta pouzdana. Ona obično sadrže legende o ishodnom pretku, priče o seobama i kazivanja o ranijem stanovništvu sa određene teritorije. U svemu tome, pomoću analize, može se otkriti, kao polazna osnova, zrnice istine.

Rodovsko plemenska podela (geneonimija - po Tokarevu) koja se javlja u okviru određene zajednice, značajan je etnološki materijal, koji može biti i objektivan izvor. Ukazuje, ako ništa drugo, na otvorenost ili zatvorenost dotične zajednice.

Priče o seobama su veoma česte i podsticajne za istraživanja, pogotovu kada se sagledaju u svetlu drugih okolnosti. Kazivanja o seobama često su prožeta legendama o poreklu, stanovništvu sa kojim se dolazi u dodir, kao i onom koje je bilo zatečeno na dotičnoj teritoriji.

Materijalna i duhovna kultura, kako kaže Tokarev, a sa time se slažu i drugi, predstavlja najvredniju kategoriju. Istorijska analiza ovih elemenata, upoređena sa lingvističkim, antropološkim i drugim podacima, daje dosta objektivnu sliku formiranja ljudskih zajednica. Proučavanje materijalne kulture je posebno značajno u onim slučajevima gde nema pisanih izvora. Medjutim, i ovde se mora voditi računa o samostalnom razvoju ili paralelnom nastanku sličnih oblika.

Običaji, verovanja i obredi, s obzirom na njihovu širinu, po Tokarevu, ne daju mnogo sigurnih podataka za utvrđivanje etnogeneze. Ali, bez obzira na moguće rezerve, u izvesnim slučajevima i podaci ove vrste mogu poslužiti, ako ništa drugo, za utvrđivanje istorijske veze medju pojedinim zajednicama. No, iako sadrže dragocenu gradju, etnološki podaci se ipak malo koriste za rešavanje etnogeneze, koja svojim sadržajem otkriva zakonitosti razvoja ljudskog društva.

Nastanak svake etničke zajednice, kao što se zna, tesno je povezana sa stvaranjem kulture u najširem smislu te reči. Mehanizam medjusobnih odnosa pojedinaca u zajednici i pojedinih zajednica, bar što se ranijih epoha tiče, rekonstruiše se na logičkoj osnovi, pomoću arheoloških podataka koji svedoče o promenama do kojih dolazi u sferi materijalnog i duhovnog stvaralaštva. Stvaranje novih orudja za proizvodnju jedan je od parametara identifikacije i razgraničavanja (trgovina, saobraćaj). No, o tome takodje svedoči pojedinačna ili uporedna analiza celokupne materijalne i duhovne kulture (orudja, staništa, folklor, verovanja, religija) odredjene zajednice. Od značaja su i spomenici likovne i oranamentalne umetnosti.

Analiza napred pomenutih elemenata karakterističnih za manje ili veće kulturno-istorijske areale, otkriva sličnosti i razlike i uz pisane izvore daje argumente za konstituisanje etnogenetskih hipoteza. Dalje, "odlike pojedinog etnosa u prahistoriji",

Etnološki pristup proučavanju etnogeneze, ES-EDS IV (1982), 391/397

kako zaključuje M. Suić, "raspoznatljive su u društvenom uredjenju, u političkoj organizaciji, u ekonomici, u kulturi, u jeziku, itd.". Narod se, po Suiću, može nazvati zajednica koja poseduje izrazite sebi svojstvene crte u duhovnoj i materijalnoj kulturi. U ovakvim okvirima radja se i stvara etnička svest kao veoma značajna integrativna komponenta za niveliranje svake etničke zajednice. Ubrajanjem sebe za pripadnika određenog roda (plemena) saznavala se bliskost (srodnost) sa nešto širom grupom koja se inače postavlja kao suprotnost (nešto drukčije) prema susedima, tim pre ukoliko njeni članovi imaju drugi jezik i drukčiji način života.

Proučavanjem etnogeneze razjašnjava se nekoliko osnovnih naziva koji se često upotrebljavaju u etnologiji i drugim naukama. Ti termini su: etnos, etnička grupa, etnička zajednica, rod, pleme, narod, nacija. Etnos ima obeležje krvnog srodstva i običajnog života, naročito u društvenom smislu. O etničkoj grupi ili zajednici već je napred bilo reči. To je obeležje populacije ili lokalne zajednice koja predstavlja osnovu (jezgro) za razvoj složenijih kategorija. Grupa, isto kao rod i pleme, ima teritoriju, običajne norme, organizaciju i privrednu povezanost, osećanje zajedništva na srodničkoj osnovi. Narod je kategorija koja ulazi u sferu složenijeg integriteta. U njemu se lokalne osobenosti izjednačavaju u odgovarajuću celinu (bez obzira na poreklo pojedinaca ili grupa koje ulaze u njegov sastav). U okviru naroda važnu ulogu ima kulturno povezivanje, zatim religija, politika, privreda, zakoni (običajni ili državni) kao i država koja sve to objedinjuje u najviši oblik organizacije. Uz to, stvaranje etničke svesti o pripadnosti dotičnoj zajednici predstavlja bitan element opredeljenja za i uklapanja u dotičnu sredinu. Kod naroda se, u izvesnim slučajevima, gubi primat krvnog srodstva (asimilacija) i stvaraju drugi oblici koji služe kao parametri povezivanja u svojoj, odnosno razgraničavanja sa susednom zajednicom. Jedan od takvih parametara je ime, koje se obično uzima kao primarna etnička, odnosno narodna i nacionalna odrednica. Jezik, pismo, usmena i pismena književnost, značajne su (mada mogu biti i promenljive) odrednice za razgraničavanje čak i u okviru većih etničkih grupa. U faktore razgraničenja, odnosno oblikovanja, ubrajaju se i antropološke karakteristike, jer se kroz to saznaje da nema "čistih zajednica", uostalom kao ni

rasa. To je adaptivno integrativni proces koji, kroz slojevitost, vremenom dobija manju ili veću istorijsku dubinu. Verska obeležja predstavljaju karakteristične odrednice, koje se, sem antropoloških, uglavnom najsporije menjaju. Obeležja narodnog života izražena u materijalnoj i duhovnoj kulturi, kao i u društvenoj organizaciji, u čijim se okvirima podrazumeva: privreda, staništa, domaći život, oprema, ishrana, odeća, društveni život, običaji, rituali, verovanja, usmeno narodno stvaralaštvo, pa i mentalitet, pripadaju zapravo osnovnim problemima etnologije, jer se jedino kroz njihovu analizu (dijahronu i horizontalnu) mogu predstaviti etnogenetski procesi u vremenu i prostoru. Uz ovo se mora voditi računa o konsolidacionim okvirima u sferi istorijske, društvene, ekonomske i političke prirode, jer sve to zajedno komplementarno deluje na stvaranje svesti o sopstvenom biću.

Analiza etnološke gradje pokazuje, ako je pravilno izvršena i sistematisana, da je u istorijskom razvoju teško naći etničku zajednicu koja bi bila potpuno lišena spoljnih uticaja. Ali, isto tako, nema ni etničke zajednice čija kultura predstavlja samo rezultat spoljnih uticaja. Ljudski rod, pa i iz toga nastale etničke zajednice, su prožete višestrukim unutrašnjim vezama i, kako etnološki materijal pokazuje, čoveka nema bez kulture niti kulture bez čoveka udruženog u određenu društvenu zajednicu. Čovek je po prirodi društveno biće. Zbog toga se na ljudske zajednice nesme gledati kao na nepromenljive kategorije. Upoznavanju tih odnosa i zakonitosti razvoja ljudskog društva, od pojedinačnog prema opštem, najuspešnije doprinosi etnološki pristup u proučavanju etnogeneze.

UPOTREBLJENA LITERATURA:

- N. Županić, Etnogeneza Jugoslovena, Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 222, Zagreb 1920.
- V. Dvořniković, Karakterologija Jugoslovena, Beograd 1939.
- B. Drobnjaković, Etnologija naroda Jugoslavije I, Beograd 1960.
- Praksa, časopis za društvena pitanja, br. 4, Titograd 1981.
- P. Vlahović, Nastanak i razvoj srpske nacije - etnološki pristup, Zbornik: Nastanak i razvitak srpske nacije, Marksistički centar CK SK Srbije, Beograd 1978, 85-112; 233-234 i tamo navedena literatura.

Etnološki pristup proučavanju etnogeneze, ES-EDS IV(1982), 391/397

- P. Vlahović, O etnosu, etnogenezi i etničkoj istoriji kod jugoslovenskih naroda, Etnološki pregled, br. 16, Beograd 1982, 103-109 i tamo navedena literatura.
- S.A. Tokarev, K postanovke problem etnogeneza, Sovjetskaja etnografija 3, Moskva 1949, str. 12 i dalje.
- J. Bromlej, Etnos i etnografija, Moskva 1973.
- J. Bromlej, Savremenie problemi etnografii, Moskva 1981.
- V. P. Alekseev, Istoričeskaja antropologija, Moskva 1979.
- N.N. Čeboksarov-I.A. Čeboksarova, Rasi, narodi, kulturi, Moskva 1971. Boljšaja enciklopedija, Moskva, kod reči etnogeneza.
- A. D. Udaljcov, Teoretičeskije osnovi etnogenetičeskikh isledovanij, Sovjetskaja etnografija VI-VII, Moskva 1947, 301-303. Antropologija fizyczna (pod redakcijom A. Malinowskigo), Warszawa - Poznan 1980.
- B. Škerlj, Misleči dvonožec, Ljubljana 1963.
- Z. Dolinar, Varijabilitet današnjeg čoveka, Posebna izdana Antropološkog društva Jugoslavije, 2, Beograd 1974.
- Z. Dolinar-A. Pogačnik, Rase sa bio - antropološkog stanovišta, Posebna izdanja ADJ, 2, Beograd 1974.
- J. Hiernaux, Jednakost i nejednakost rasa?, Zagreb 1975. Antropologija danas (urednik A.L Kreber), Beograd 1972.
- A. Chavantré, La génétique d'une population humaine, La recherche, No 121, Paris 1981, p. 418-426.
- J. Schmidt, Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen, Leipzig 1872.
- Biologija žitelej visokogorja, (pod redakc. P. Bejkera), Moskva 1981 (i na engleskom, 1978, I.B.P.14).
- M. Suić, Neke historijske determinante u formiranju hrvatskog etnosa, Naše teme 2, Zagreb 1979.